

Harmonizace rodiny a zaměstnání podle formy rodinného soužití¹

Věra Kuchařová

Postavení jedince v rodině a v zaměstnání představuje dvě základní komponenty jeho života v určitých stádiích životního cyklu. Tyto dvě sféry jsou z teoretického pohledu i v praktickém životě vzájemně těsně propojeny a na charakteru jejich vzájemné vazby závisí řešení komplexnějšího procesu harmonizace rodiny a zaměstnání². Tato vazba má přitom výraznou genderovou dimenzi. Vzhledem k této souvztažnosti sféry soukromé (v rodině) a veřejné (v zaměstnání) se nabízí otázka, nakolik se rozdílnost demografických rodinných charakteristik projevuje v profesním životě žen (a mužů) a nakolik v životních podmínkách rodin. Existující rozdíly socio-demografické se promítají v odlišné sociální a materiální situaci osamělých a s partnerem žijících žen-matek. Cílem tohoto článku je proto analyzovat, jaké obecnější vlivy má struktura rodiny (nebo spíše hospodařící domácnosti) na možnosti a způsoby sladování rodiny a zaměstnání, které je podmínkou profesní seberealizace a zajištění důležitého finančního zdroje pro rodinný rozpočet. Analýza vychází z předpokladu synergického působení externích a subjektivních faktorů při hledání strategií sladování rodiny a zaměstnání (srv. např. Sirovátka, 2006; Křížková, 2007; Crompton, Lyonette, 2006; Kansas, Rostgaard, 2007). Zatímco institucionální podmínky jsou pro oba typy rodin ve stejné době a stejné společnosti v principu shodné, některé strukturální vlivy přispívají k tomu, že možnosti jejich využívání se liší v závislosti na rodinné situaci i preferencích ovlivňujících formování rodiny a profesní dráhy. Předložená analýza, využívající zejména dvou výzkumů provedených ve VÚPSV v posledních letech, se týká žen žijících v čistých úplných nebo neúplných rodinách³.

V řadě studií jsou za zdroj nerovností v zaměstnání považovány odlišné rodičovské role mužů a žen, které jsou poplatné jejich přetrvávajícímu tradičnímu chápání (Čermáková et al., 2002; Hašková et al., 2003; Working Conditions, 2007; Lewis, 2008). Ženy-matky v neúplných rodinách mají v tomto ohledu specifické postavení, protože se u nich v každodenním životě v jistém smyslu ženské a mužské, mateřské a otcovské role kumulují. Současně je v jejich případě rozdělení mateřských a otcovských rolí nesouměrné a relativně neměnné. Genderová optika se do problematiky neúplných rodin promítá hlavně v širším než rodinném kontextu⁴. Osamělé matky musejí zvládat nejen celkové nerovné postavení žen a mužů ve společnosti, ale současně i absenci partnerské podpory ze strany otce svých dětí. Jedním z důsledků je významný podíl osamělých matek na feminizaci chudoby (Kamermaier, 2003).

Z pohledu harmonizace rodiny a zaměstnání lze vymezit dvě hlavní oblasti (potenciálního) nesouladu mezi aspiracemi a reálným jednáním: první je vztah mezi rodinnými a profesními ambicemi (zda požadovaná vzdělanostní a profesní dráha umožňuje mít plánovaný počet dětí a naopak), druhou je zvládání (strategie) plnění rodinných a profesních rolí rodiči (zda se v určitém rodinném uspořádání daří plnit uspokojivě obě role). Zde se zaměříme hlavně na druhou oblast, ale základní kontext je společný. Mezi důvody nedostatečného naplňování fertilitních plánů jsou obvykle uváděny rostoucí zaměstnanost žen v souvislosti s jejich rostoucím vzděláním (Rabušic, 2001; Rychtaříková, 2002; Možný, 2006), měnící se hodnotové orientace (Hakim, 2000) a požadavky trhu práce (Beck, 2004; Beck, Beck-Gernsheim, 1995). Vztah mezi plodností a zaměstnaností žen je na makro-

sociální úrovni hodnocen jako nesouladný, ať je předmětem studií zaměřených na porodnost (Engelhart et al., 2001; Hašková (ed.), 2006), na potřeby trhu práce a zaměstnanosti žen (Lewis et al., 2008) nebo na životní úroveň rodin s dětmi (Esping-Andersen et al., 2002). Analýzy prokazující nepřímou závislost mezi zaměstnaností žen a porodností platily spíše v dlouhodobé retrospektivě a především za podmínek, kdy existovala tradiční dělba práce v rodině a společenská podpora rodin s (malými) dětmi a oběma pracujícími rodiči byla nevelká (Sirovátka, 2006 a jím citovaní autoři Esping-Andersen, Sleebos, Castles). Od devadesátých let se tento vztah mění vzhledem k měnící se situaci jak ve sféře rodiny, tak ve sféře práce (Sirovátka, 2006; Engelhart, 2001 aj.). Např. studie Evropské komise *The social situation in the European Union* (2005) shrnuje, že „v zemích, kde jsou ženy zaměstnány, ale kde neexistuje ani odpovídající podpora veřejné politiky, ani se muži nepodílejí na rodinných povinnostech, má míra porodnosti tendenci klesat. Naopak tam, kde politiky umožňují ženám skloubit zaměstnání a rodinu a muži na sebe berou větší část péče o domácnost, tam páry chtějící děti spíše splní svá přání.“

Dnešní ženy většinou aspirují současně na rodičovskou roli i uspokojující profesní uplatnění (Hašková et al., 2003; Možný, 2006; Sirovátka, 2006)⁵, markantní jsou přitom rozdíly podle vzdělání. Napětí mezi rodinou a zaměstnáním přetrvává, stejně jako jeho objektivní a subjektivní dimenze. Liebroer a Corijn (1999) rozlišují inkompatibilitu rodiny a zaměstnání založenou „strukturálně“ (mezi skutečnými možnostmi ženám dostupnými a zábranami v jejich využívání) a „kulturně“ (týkající se myšlení, hodnot a norem ohledně rolí žen ve společ-

nosti). Kansas a Rostgaard (2007) v reakci na preferenční teorii poukazují na vliv strukturálních a institucionálních faktorů, které limitují zdánlivě svobodnou, preferenčně založenou volbu mezi rodinou a zaměstnáním. Konfliktní vztahy mezi rodinnými rolími a požadavky zaměstnání jsou tedy podmíněny kulturně i strukturálně a institucionálně (Sirovátka, 2006; Křížková, 2007), a proto nabývají různých rozměrů a podob v různých zemích, sociálních kontextech i rodinných podmínkách (Crompton, Lyonette, 2006: 380). Jakkoliv jsou volby při hledání cest naplnění rodinných a profesních aspirací a při sladování těchto dvou sfér limitovány vnějšími okolnostmi, jedinec (matka) je činí z hlediska toho, jak se tyto okolnosti promítají do aktuální rodinné a osobní situace. Samy strukturálně institucionální podmínky jsou zprostředkovávány subjektivními přístupy dalších aktérů. Např. Linková zmiňuje přístup vedoucích a kolegů v zaměstnání jako faktor úspěšnosti harmonizace rodiny a zaměstnání (viz Červinková et al., 2007).

Zastoupení neúplných rodin je v dnešní české společnosti vysoké, ve struktuře domácností tvoří přes desetinu. Pokud sledujeme pouze domácnosti, kde osoba v čele patří do věkové kategorie 25–49 let, tedy takové, kdy v nich nejčastěji žijí nezaopatřené děti a sladování osobního a profesního života podstatně poznamenává život žen, pak podíl neúplných rodin vzroste na téměř šestinu (srv. Formování, 2005). Skutečné formy rodinného soužití jsou však pestřejší, než ukazují demografická data. Za prvé jsou mezi úplnými rodinami dva typy z hlediska legitimacy soužití (sezdané páry a nesezdané páry, oba typy s dětmi a bez dětí), za druhé mnohé osamělé ženy (či muži) dnes tvoří se svými dětmi formálně neúplnou rodinu, avšak mají blízkého part-

nera, který s nimi může ale nemusí žít ve stejné domácnosti, ale do jisté míry spolu tyto dospělí lidé společně hospodaří. Je-li tato míra vysoká, o čistou neúplnou rodinu se prakticky nejedná. Rolí hraje i soužití širší rodiny, zejména u neúplných rodin, v nichž podpora prarodičů může pomoci předcházet finančním a jiným potížím (Haberlová, 2005; Lhotská, Petrová, 1996). Všechny uvedené typy rodin zde zohledníme, ale pro zjednodušení se přitom omezíme na čisté domácnosti. Rodiny a jedince z těchto rodin dále vybíráme podle toho, zda mají nezaopatřené děti, a analýzu provádíme pro přehlednější srovnání téměř výhradně z hlediska matek⁶. Data empirických sond, provedených v rámci projektu „Rodina, zaměstnání a vzdělání“ (dále RZV)⁷, umožňují porovnat zkušenosti a subjektivní percepci vlastní situace matek malých dětí, které žijí v neúplných a v úplných rodinách. Stať využívá též data empirického šetření „Rodina, partnerství a demografické stárnutí: Generace a gender“ z roku 2005 (dále GGS).

Neúplné rodiny jsou heterogenní sociální kategorií. Jejich odlišný způsob vzniku (zda je hlavou rodiny osoba svobodná, rozvedená nebo ovdovělá) předznamenává do velké míry jejich životní podmínky, částečně jejich odlišné chování. Data GGS (srv. též Lhotská, Petrová, 1996; Kuchařová, 2007) ukazují, že relativně nejnižší sociální status rodin svobodných matek (méně otců)⁸ zvyšuje ohrožení jejich rodin sníženou životní úrovní, což souvisí nejen s jejich aktuálními možnostmi zabezpečovat potřeby své rodiny, ale i s prostředím, z kterého se část z nich rekrutuje. Charakteristický pro ně je i nižší sociální a kulturní kapitál. Dalším velmi důležitým sociálním vztahem, který ovlivňuje životní podmínky neúplných rodin a schopnost rodičů z těchto rodin je zabezpečit, jsou kontakty s partnerem a jeho podpora, byť nejlépe ve stejné domácnosti. Zde je naopak situace svobodných matek malých dětí nejpříznivější a ovdovělých nejhorší (v datech GGS 38 % svobodných a 48 % rozvedených těchto matek nemá partnera ani mimo domácnost).

Základní odlišnosti ve volených strategiích rodičů z různých typů rodin lze předpokládat v míře ekonomické aktivity, míře a vůbec možnosti partnerské dělby práce a v míře využívání vnější pomoci. Matky (zejména malých dětí) patří mezi skupiny oficiálně uznané jako nejvíce ohrožené na trhu práce (viz např. Národní akční, 2005:25; Zpráva o plnění, 2006: 40). Pokud žijí bez partnera, jejich situace je v řadě aspektů ještě obtížnější. Pomineme-li samotné okolnosti vzniku neúplné rodiny a dost zřídkaovou možnost další dělby péče o domácnost či podílu na výchově dětí mezi partnery po jejich rozchodu (Dudová, 2006; Kuchařová, 2007), jsou osamělé matky proti ostatním vystaveny hlavně „externím“ genderovým vztahům. Jsou závislejší na sociálních příjmech a pomoci, stejně jako na podpoře

Tabulka č. 1: Profesionální a vzdělanostní struktura rodičů alespoň jednoho nezletilého dítěte podle typu rodiny a pohlaví (v %)

VYBRANÉ PROFESNÍ SKUPINY	osamělé matky			úplné rodiny		
	svobodné	rozvedené/ vdovy	celkem	matky		otcové
				celkem	vdané	celkem
vedoucí a řídicí pracovníci	0,0	5,8	3,8	4,5	4,8	10,4
pracovníci výzkumu, odborníci	10,6	13,7	12,6	15,6	15,9	14,4
techničtí, pedagogičtí, zdravotničtí						
a administrativní pracovníci	41,5	40,5	41,3	39,5	40,5	21,6
kvalifikovaní manuální pracovníci	37,2	29,5	31,8	32,2	31,5	50,5
nekvalifikovaní pracovníci	10,6	10,5	10,5	8,2	7,3	3,1
N	94	198	286	931	835	1102
VZDĚLÁNÍ						
základní	16,5	14,3	14,9	10,8	10,0	11,4
střední bez maturity	33,1	32,3	32,5	35,6	34,3	38,8
střední s maturitou	36,8	39,4	38,9	37,6	38,6	27,1
vysokoškolské a vyšší odborné	13,5	13,9	13,7	16,0	17,1	24,6
N	133	251	388	1279	1126	992

Zdroj: GGS

Pozn.: diskrepance mezi nižším podílem osamělých matek s vysokoškolským vzděláním a vyšším jejich podílem mezi řídicími pracovníky lze snad vysvětlit heterogenitou této profesní skupiny

širší rodiny. Současně jsou nuceny volit efektivní strategie, jak vlastními silami uspokojit potřeby své rodiny. Nemají k tomu obzvlášť velký prostor. V ČR (Organizace, 2005; Kuchařová et al., 2006), stejně jako v dalších zemích EU (Hardarson, 2007) data reprezentativních šetření nevykazují větší podíl flexibilních pracovních režimů u žen s dětmi nebo ve věku, kdy nejčastěji mají děti, a to ani v případě osamělých matek, ani těch, které žijí s partnerem (Hardarson, 2007).

Základní demografické a socio-profesní charakteristiky vybraných rodinných typů

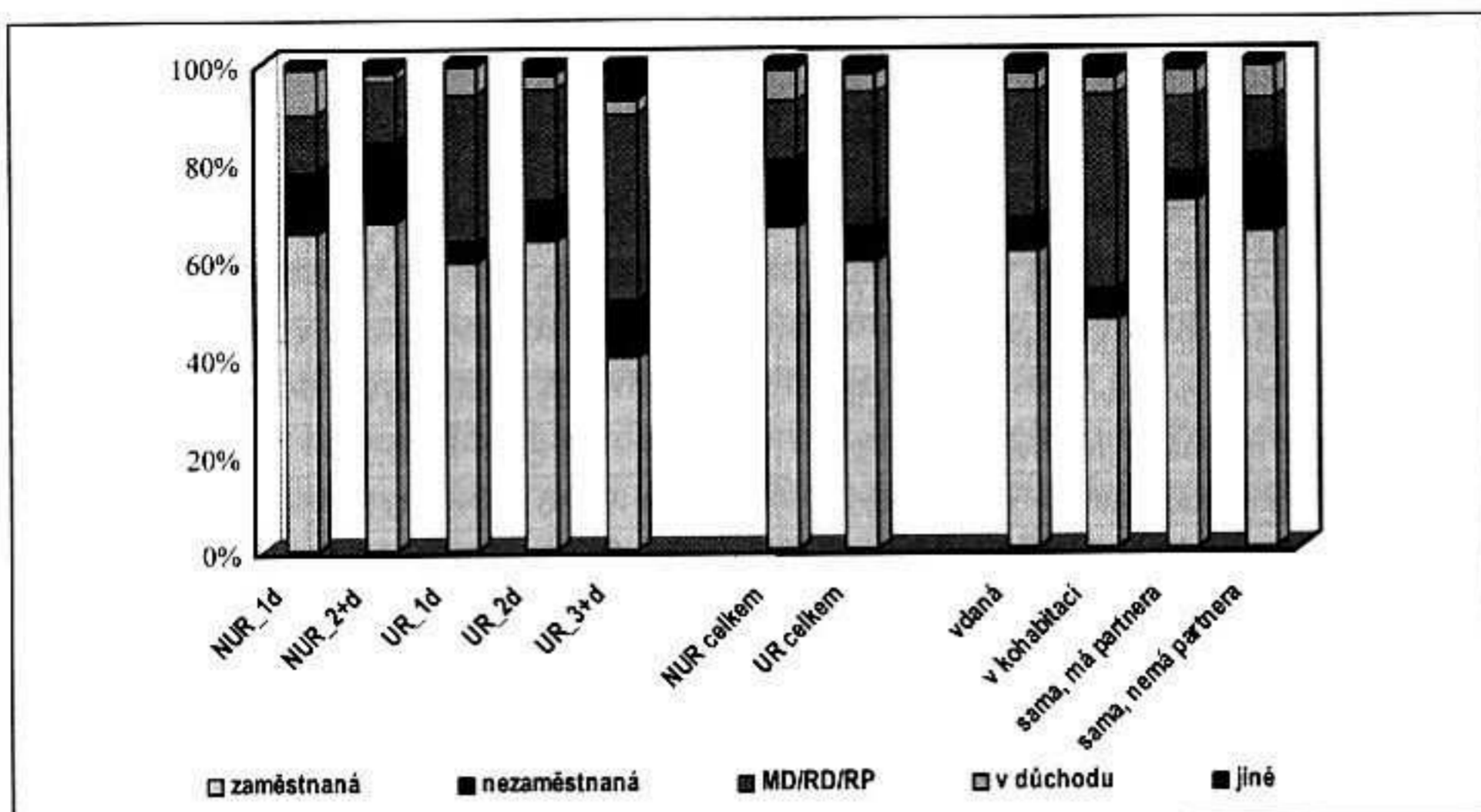
Důležité rozdíly mezi úplnými rodinami (sezdaných i nesezdaných partnerů, označujeme je UR) a neúplnými rodinami (NUR) s nezletilými dětmi jsou dány už jejich dalšími demografickými charakteristikami. Např. odlišné souvislosti vzniku neúplné rodiny (např. svobodných rodičů oproti rodičům rozvedeným) se odrážejí v jejich odlišné věkové struktuře, počtu dětí i vzdělanostní úrovni. Průměrný počet vlastních dětí osamělých svobodných rodičů je 1,3, zatímco u rozvedených či ovdovělých je to 1,7 (data GGS). Obě poslední skupiny se průměrným počtem dětí neliší od úplných rodin (1,8). Specifickou skupinou z hlediska rodičovského chování jsou tedy svobodné ženy. Aktuální počet dětí žijících ve stejné domácnosti je přitom podle některých zahraničních autorů (Crompton, Lyonette, 2006; Kamerman, 2003) rozhodujícím faktorem ovlivňujícím míru ekonomické aktivity, životní úroveň a strategii harmonizace rodiny a zaměstnání. Vzhledem k menší variabilitě účasti žen na trhu práce v České republice zde však lze očekávat slabší příčinné vztahy.

Vzdělanostní struktura rodičů alespoň jednoho dítěte, kteří mají různý rodinný stav a způsob rodinného soužití, se liší (Rodiny, 2004; Faktická, 2004). Data GGS ukazují především nižší vzdělanostní úroveň svobodných žen, a to včetně žen žijících ve faktickém manželství (srv. např. Rychtaříková, 2006: 37-40) oproti ženám někdy vdaným. Protože vzdělání koreluje souhrnně s rodinným stavem, věkem, pohlavím a dalšími charakteristikami, výsledné vzdělanostní rozdíly mezi ženami z úplných a neúplných rodin se soustřeďují na nejnižší a nejvyšší úrovni vzdělání (tabulka č. 1). Vzdělanostní diferenciaci se odráží i v odlišné struktuře vykonávaných profesí, která však daleko více reflektuje genderovou diferenciaci povolání (Valentová et al., 2007).

Totéž platí pro diferenciaci podle celkového sociálně ekonomického statusu (graf č. 1). Vychází především z odlišných trajektorií životního cyklu mužů a žen v souvislosti s mateřskou rolí žen (např. přerušovaná kariéra žen, jiné dopady rozvodu na ženy, které zůstávají častěji samy s dětmi, zatímco muži zůstávají bez dětí sami nebo s partnerkou), ale i z odlišných profesních preferencí konfrontovaných s percepcí reálných šancí na trhu práce. Nelze pominout ani rozdíly, jež se zakládají na již naznačených demografických charakteristikách. Zatímco mezi vdanými partnerkami (a ještě více mezi kohabituujícími nevdanými, protože celkově nejmladšími) je nejvíce žen mimo zaměstnání na mateřské/rodičovské dovolené, mezi osaměle žijícími ženami jsou nejčetnější skupinou mimo zaměstnání ženy nezaměstnané.

Podle uvedených zjištění z dat GGS a statistických dat ČSÚ (např. Faktická, 2004; Formování, 2004; Život žen a mužů, 2004) lze shrnout základní rozdíly mezi sociálně

Graf č. 1: Sociálně ekonomické postavení žen podle typu rodinného soužití

Zdroj: GGS; vybraný podsoubor tvoří 988 žen - matek nezaopatřených dětí

Pozn.: NUR = čistá neúplná rodina, UR = čistá úplná rodina; MD/RD/RP = žena na mateřské nebo rodičovské dovolené nebo pobírající rodičovský příspěvek po dosažení 3 let věku dítěte

ekonomickým postavením žen, žijících v úplných rodinách (vč. nevdaných žen) a neúplných rodinách takto:

- mezi ženami žijícími s partnerem je méně nezaměstnaných,
- nejvzdělanější jsou vdané matky,
- osamělé matky jsou méně často ekonomicky neaktivní (dáno i věkem a počtem dětí), zájem o výdělečnou aktivitu je u všech žen obdobný, ačkoliv profesní ambice mívají vdané ženy vyšší,
- mezi zaměstnanými matkami ty osamělé častěji vykonávají méně kvalifikovaná zaměstnání,
- osamělé matky mají v průměru o něco vyšší pracovní příjmy (mj. díky podílu

starších rozvedených žen), avšak po přepočtu všech příjmů domácnosti na osobu jsou příjmy neúplných rodin nižší a rozdíl vzrůstá s počtem dětí.

Tyto charakteristiky vytvářejí podmínky pro volbu strategií harmonizace rodiny a zaměstnání a determinují do jisté míry jejich efektivitu.

Pozice žen z úplných a neúplných rodin na trhu práce

Podle řady výběrových šetření je pozice žen na trhu práce ovlivněna jak objektivními, tak subjektivními podmínkami. Důležitou roli hraje připravenost a ochota kon-

krétních zaměstnavatelů zaměstnávat rodiče, zejména matky mladších dětí. Jejich podceňování možností pracovního nasazení žen pak negativně dopadá více na osamělé matky. Hlavními subjektivními faktory ovlivňujícími jejich pozici na trhu práce (závislými např. na vzdělání či věku) jsou na hodnotových orientacích založené rodinné a profesní aspirace (srv. např. Bartáková, 2006: 213; Chromková et al., 2006), vztahy mezi nimi a vlastní sebehodnocení (srv. Kulhavý, Sirovátka, 2006: 237). Tyto faktory relativně diskvalifikují osamělé ženy. Rozdíly existují také v podmínkách zaměstnání, které ženy preferují. Osamělé matky jsou vzhledem k pozici jediného živitele nuceny častěji než vdané zohledňovat potřebu zabezpečit děti a domácnost, což jim omezuje výběr zaměstnání. Potřebují jak dostatek času na rodinu, tak dostatečný výdělek, přičemž skloubit obojí není snadné a závisí jak na dosaženém vzdělání (vzdělanější ženy častěji prosazují své vyšší profesní aspirace oproti méně vzdělaným), tak na charakteru povolání (zda např. umožňuje flexibilní pracovní režim).

Jak bylo zmíněno výše, vzdělanostně profesní struktura žen z neúplných rodin se od vdaných žen liší jen částečně, proto nelze pouze rodinnou situací dostatečně vysvětlit odlišné šance osamělých žen na trhu práce. Přesto je mezi osamělými matkami obecně, v porovnání se ženami žijícími v manželství i v nesezdaném partnerství, vyšší podíl nezaměstnaných. Osamělé rodičovství není samo o sobě fatální překážkou nalezení zaměstnání. Ohrožení nezaměstnaností se zvyšuje při nižším vzdělání (častějším mezi svobodnými matkami) a významný vliv má i absence partnera jako potenciálního pečovatele o děti, což bývá jako diskvalifikační faktor přeceňováno zaměstnavateli. Přitom zhruba čtvrtina všech tzv. osamělých matek nezaopatřených dětí má partnera mimo domácnost (méně je takových mezi ovdovělými; data GGS). Dalšími negativně působícími faktory mohou být rovněž kratší délka praxe a delší přerušení zaměstnání rodičovskou dovolenou (častější u žen z neúplných rodin).

Odlišný socioprofesionální status i strategie osamělých rodičů se spolu s jejich relativním znevýhodněním na trhu práce projevují při návratu po rodičovské dovolené. Demotivační vlivy relativně dlouhé mateřské a rodičovské dovolené a jejich vliv na snižování šancí žen na trhu práce už našly odezvu v navrhovaných opatřeních MPSV k jejich zmírnění. České ženy (i muži) nicméně preferují dlouhé přerušení kariéry ženy (nikoliv tolik muže) z důvodu péče o nejmenší děti, a to průměrně v délce 3 a půl roku⁹. Skutečná doba přerušení bývá o něco kratší, v průměru 2 a půl až 3 roky. Ne všechny ženy však mají zájem vrátit se do stejného zaměstnání, jak ukazují data GGS, která na druhé straně odhalila i jistou

Tabulka č. 2: Charakteristiky návratu žen po jejich poslední rodičovské dovolené na trh práce

Rodinný stav v době šetření	NUR		UR
	svobodná	rozvedená	vdaná/žijící s partnerem
Co jste dělal(a) bezprostředně po své poslední mateřské/rodičovské dovolené?			
(Zatím) jsem přestal(a) pracovat natrvalo	26,2	8,3	7,5
Dočasně jsem přestal(a) pracovat, později se vrátil(a)	11,8	18,5	20,1
Začal(a) jsem pracovat na kratší pracovní úvazek	17,6	21,2	22,0
Pokračoval(a) jsem v práci se stejnou prac. dobou, i delší	44,4	52,0	50,4
N	153,0	302,0	359,0
Měl(a) jste problém nastoupit znovu do zaměstnání po své poslední mateřské/rodičovské dovolené?			
Ano, ale vyřešili jsme to	25,8	35,4	28,0
Ano, byl(a) jsem nezaměstnaný(á)	12,9	12,7	11,8
Ne, do zaměstnání jsem nastoupil(a) bez problémů	41,9	45,1	53,8
Do zaměstnání jsem nešel(a), zůstal(a) jsem doma	19,4	6,8	6,4
N	155,0	308,0	357,0

Zdroj: RZV, sondy neúplných rodin, mladých úplných rodin a úplných rodin s dětmi ve školním věku

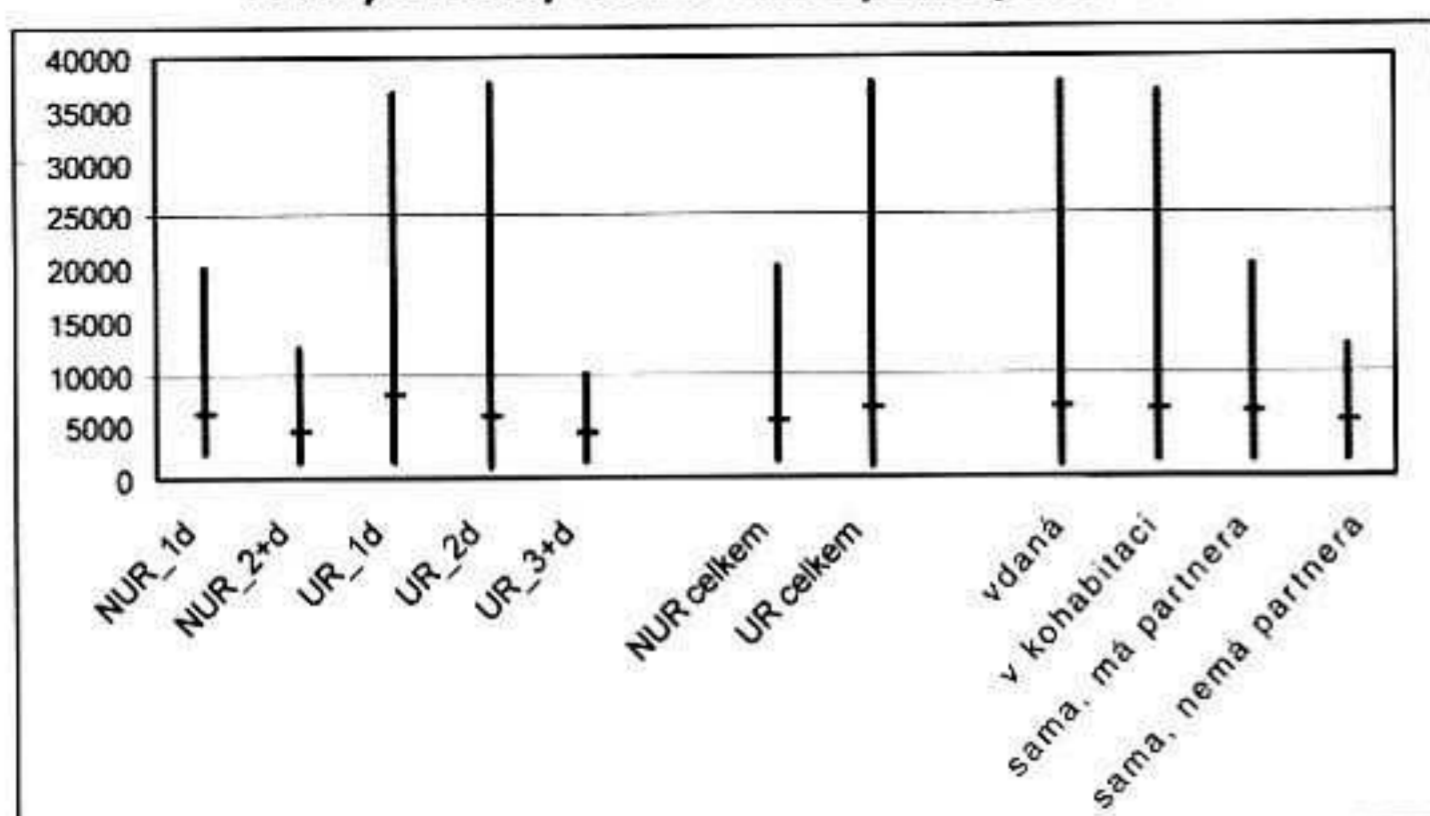
Poznámky: Rozdíly podle typu rodiny jsou signifikantní na hladině významnosti 0,023 a 0,017; rozdíly podle rodinného stavu na hladině významnosti 0,000 v obou případech

NUR: matky z neúplných rodin, alespoň jedno dítě 4–12 let

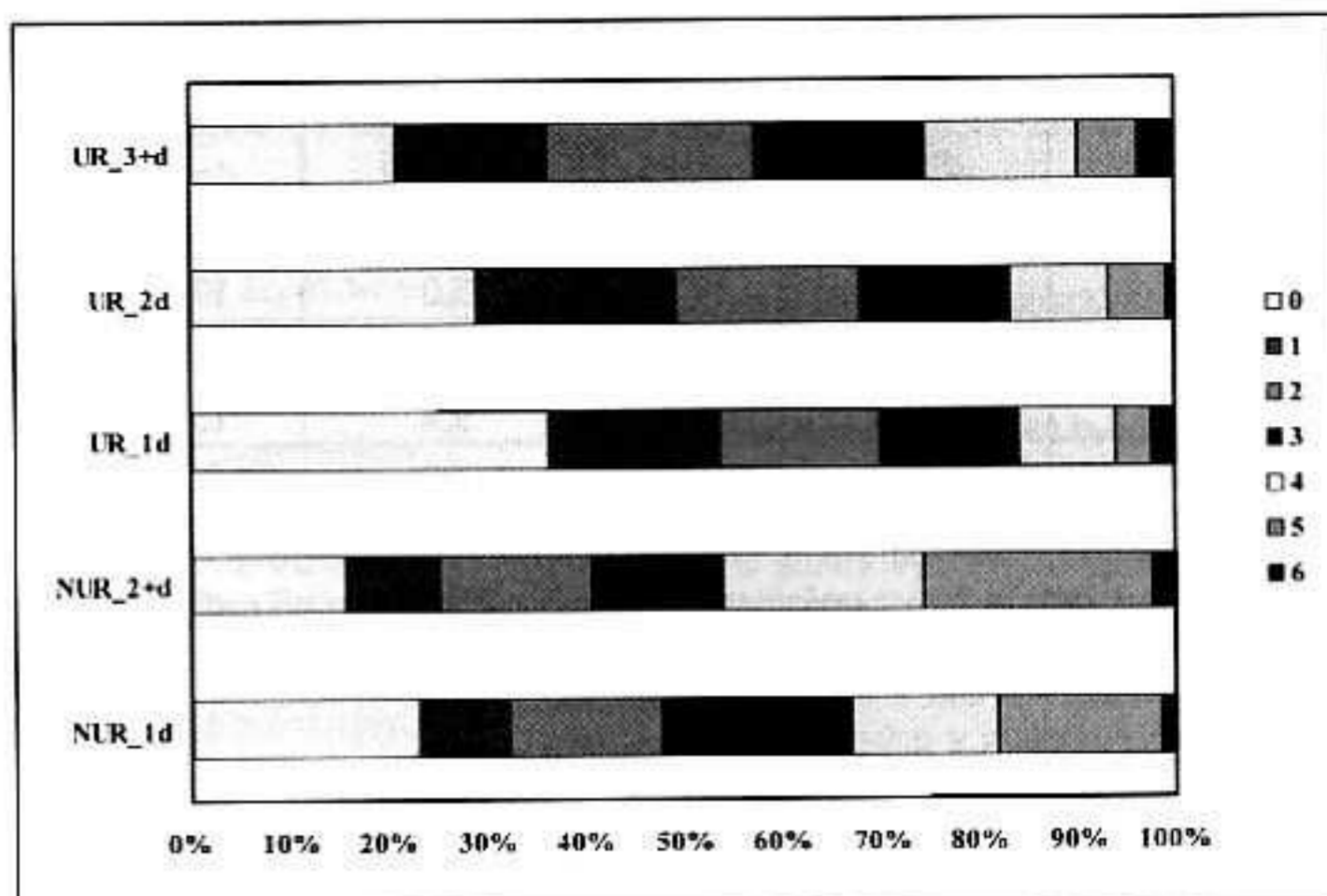
UR: matky z úplných rodin, alespoň jedno dítě 3–12 let (sloučeny dva soubory, v prvním byly mladší matky s alespoň jedním dítětem ve věku 3–7 let, ve druhém starší matky s alespoň jedním dítětem 7–12 let)

Data za ovdovělé ženy nejsou uvedena, protože jich bylo v souboru pouze 33. Jejich zkušenosti mají blíže k rozvedeným ženám, než ke svobodným

Graf č. 2: Průměry a variační rozpětí příjmů na osobu podle typu rodiny a formy soužití žen a podle počtu dětí

Graf č. 3: Míra materiální deprivace podle složení domácnosti

Zdroj: GGS

Vybraný podsoubor tvoří 988 žen-matek nezaopatřených dětí, žijících v čistých rodinných domácnostech (tj. bez dalších členů mimo rodiče a děti). „Sama, má partnera“ znamená, že ten bydlí v jiné domácnosti.

Zdroj: GGS; vybraný podsoubor tvoří 988 žen-matek nezaopatřených dětí 0=nejnižší, 6=nejvyšší

skepsi vůči šancím na návrat¹⁰. Setření RZV (tabulka č. 2) zjistilo, že z žen, které neodložily návrat na trh práce po rodičovské dovolené, se jako bezproblémový jevil zhruba polovina všech matek¹¹, zatímco jisté problémy muselo překonat 36 % svobodných matek a 30 % matek z úplných rodin. Téměř pětina svobodných, ale jen málo přes dvacetinu s partnerem žijících matek návrat odložilo. Značnější byly rozdíly podle vzdělání. Za bezproblémový nebo zvládnutelný považuje návrat dokonce 90 % žen s vysokoškolským vzděláním. Použitá data neposkytují jednoznačnou odpověď na to, proč ženy z neúplných rodin zůstávají častěji po ukončení RD v domácnosti – jestli je to spíše důsledek horších šancí nalézt zaměstnání, příp. zajistit denní péči o děti, nebo spíše dobrovolné rozhodnutí. Skutečnost, že mají častěji nižší socioprofesionální status spojený s nižšími pracovními příjmy, spolu s nárokem na rodičovský příspěvek, napovídá, že jsou více vystaveny riziku pasti chudoby. Nabízí se vysvětlení nízkou motivační schopností rodinných dávek, jejich nižší „mimofinanční“ motivací k zaměstnání, i třeba tím, že ženy bez partnera nežijí zcela osaměle (data RZV¹²).

Českým specifickým je velký podíl žen pracujících na plný úvazek ihned po návratu z rodičovské dovolené (zhruba 80 % žen, které po RD nastoupily do zaměstnání, jak vyplývá z různých výzkumů), což souvisí jak s její délkou (dlouhodobá absence příjmu matky má být kompenzována raději vyšším příjmem), tak malou atraktivitou částečných úvazků (ženy vždy musí vážit vztah pozitiv a negativ při jejich využití). Osamělé matky se navzdory vyšší zátěži péčí o děti a domácnost od ostatních matek neodlišují a nastupují na plný úvazek téměř stejně často jako matky vdané (kohabituji). V celém věkovém spektru jsou však ženy z neúplných rodin na částečný úvazek zaměstnávány častěji – 10 %, resp. 6 % (data GGS). Rozdíly mezi sledovanými skupinami matek spočívají v motivaci prefe-

rence plného úvazku. Třebaže u všech matek je silně zastoupen prostý zájem věnovat se zaměstnání „plně“ (u žen majících partnera převažuje), u osamělých matek výrazně převládají důvody finanční, které zatlačují ostatními ženami častěji udávané bariéry ze strany zaměstnavatelů.

Pokud již ženy-matky zaměstnání získají, pracovní podmínky vdaných a osamělých i chování zaměstnavatelů k nim se markantně neliší. Přesto osamělé ženy v zaměstnání pociťují větší nejistotu, např. vyjadřují vyšší obavy ze ztráty zaměstnání či snížení pracovních příjmů a také jejich celková spokojenost s pracovními podmínkami je nižší (spokojeno je 70 % osamělých a 75 % ostatních zaměstnaných matek /RZV/). Podobný je např. i podíl zaměstnání na dobu neurčitou (82 % NUR a 83 % UR podle RZV). Ani šance osamělých matek na pracovní postup nejsou oproti vdaným významně nižší, jsou však podstatně omezené u všech žen ve srovnání s muži. Podle dat RZV nemá žádné podřízené 71 % mužů a 85 % žen¹³, přičemž rozdíl mezi osamělými ženami a ženami žijícími v páru činí 2 procentní body. Genderové rozdíly jsou výraznější než rozdíly způsobené odlišným rodinným zázemím, hlavní komplikující okolností je kariéra přerušovaná mateřstvím.

V pracovní sféře patří k nejmarkantnějším genderovým nerovnostem odlišnost výdělků. Ta však přímo neovlivňuje rozdílnost rodinných příjmů osamělých a s partnerem žijících žen, protože matky z neúplných rodin dosahují v průměru o něco vyšších pracovních příjmů a v příjmech jejich domácností tvoří podstatně větší podíl sociální příjmy. Graf č. 2 ukazuje tři základní souvislosti: nižší variabilitu příjmů v neúplných rodinách, silnější vliv počtu dětí oproti typu rodiny a význam (ne příliš velký) příjmu partnera pro dosažení vyšší příjmové úrovně (bez ohledu na konkrétní formu soužití s ním). Výše a struktura rodinných příjmů je nejen zdrojem rozdílů mezi sledovanými typy domácností, nutnost

jejich zajištění je významným faktorem ovlivňujícím strategie harmonizace rodinného a pracovního života.

Vliv příjmů je zprostředkován jejich percepcí v konfrontaci s vnímáním potřeb rodiny. Subjektivní reflexe příjmové úrovně se promítá do toho, jak ženy ze sledovaných rodinných typů hodnotí své materiální podmínky. Vyšší materiální deprivace osamělých matek oproti ostatním matkám je zřetelná, byť je celková nerovnost spjata i s počtem dětí (graf č. 3).

Zvládání denních úkolů v rodině a zaměstnání a nakládání s časem

Rozdíly ve strategiích zvládání rodinných a profesních povinností mezi rodiči z úplných a neúplných rodin nacházíme v tom, kolik času je věnováno rodině, ale rozdíly pracovní doby nejsou příliš velké (tabulka č. 4). Znevýhodnění osamělých žen se tak přenáší do osobního života (volného času). Lze to chápat jako potvrzení omezené volby strategií v daných institucionálních podmínkách, stejně jako vlivu fáze rodinného cyklu a formy rodinného soužití.

Nepotvrdily se ale rozdíly v prožívání případného napětí mezi profesní a rodinnou sférou¹⁴. Zatížení prací na úkor rodiny je poměrně vyrovnané. Naproti tomu pocity nedostatečnosti v zaměstnání z důvodu vytíženosti péčí o rodinu jsou u žen z neúplných rodin výraznější než u žen z rodin úplných. Současně mezi osamělými ženami jsou tyto pocity závažnější než subjektivně hodnocené zanedbávání rodiny ve prospěch zaměstnání. Tyto ženy zde reflektují vyšší zatížení rodinnými povinnostmi.

Pokud jde o flexibilní formy zaměstnání, je nutné je v českých podmínkách hodnotit jako nedostatečné, a to právě s ohledem na harmonizaci rodiny a zaměstnání (Haberlová, Kyzlinková, 2007). Malá míra jejich využívání (a podřízenost zájmům zaměstnavatelů) pak vlastně ani neumožňuje jejich pří-

Tabulka č. 3: Průměrné týdenní počty hodin věnované ženami jednotlivým činnostem

typ rodiny	věk nejmladšího dítěte	péče o děti	výchova, vzdělání, volný čas dětí	zajištění chodu domácnosti	zaměstnání	N*
NUR	1-5	27,7	18,0	18,4	37,8	90-110
NUR	6-12	19,8	13,0	17,0	40,6	226-284
UR	1-5	22,6	14,0	13,7	37,5	80-113
UR	6-12	16,4	9,4	13,2	41,8	227-240
signifikance**		0,003	0,000	0,000	0,152	

Zdroj: RZV, sondy neúplných rodin, mladých úplných rodin a úplných rodin středního věku (s dětmi v mladším školním věku); data za ženy zaměstnané nebo přivydělávající si při rodičovské dovolené (pobírání rodičovského příspěvku)

Poznámky:

NUR: matky z neúplných rodin, alespoň jedno dítě 4-12 let

UR: matky z úplných rodin, alespoň jedno dítě 3-12 let (sloučeny dva soubory, v prvním byly mladší matky s alespoň jedním dítětem ve věku 3-7 let, ve druhém starší matky s alespoň jedním dítětem 7-12 let)

* v závislosti na typu činnosti

** statistická významnost rozdílů mezi matkami z úplných a neúplných rodin

liš diferencované uplatnění u různých (např. zde sledovaných) sociálních skupin. Nicméně malé rozdíly existují. Mimo již zmíněný větší podíl zkrácených úvazků osamělých matek tyto ženy deklarují méně často pohyblivou pracovní dobu (16 %, resp. 22 % mladších matek majících partnera). Naproti tomu osamělé ženy častěji pracují z domova (4 %, resp. 1 %), lze-li vůbec v rámci nízkého výskytu této formy srovnávat. Celkově tato zjištění ukazují zanedbatelnou podporu sladování pracovní a rodinné sféry ze strany zaměstnavatelů jako další limit svobodné volby strategií. Vztah mezi zájmem žen o flexibilní pracovní dobu a jeho uspokojením se liší u jednotlivých forem. O zkrácené úvazky mnohé ženy nejeví zájem (srv. s tab. č. 4; z důvodů finančních 40 % žen z NUR a 17 % žen z UR, pro obecný nezáměr 31 %, resp. 47 %), ale jiné je naopak marně hledají. U osamělých matek poptávka dokonce převyšuje skutečnost o 5 procentních bodů (podle RZV). V ostatních uvedených formách je vždy poptávka vyšší, než se daří naplnit (pohyblivou pracovní dobu by si přálo 23 % žen z NUR a práci z domova 7 % z nich).

Volené strategie harmonizace rodiny a zaměstnání závisejí i na formách a rozsá-

hu poskytované společenské pomoci. Neúplné rodiny jsou jen výjimečně specifickým objektem nástrojů rodinné a sociální politiky¹⁵, avšak dávkový systém je jim svými principy (odvozováním od životního minima) stále částečně nakloněn. Přesto nebo právě proto od něj a celého systému osamělé ženy očekávají více než rodiče z úplných rodin. Oproti nim méně docenují význam podpory zaměstnanosti a rodinně příznivých pracovních podmínek, požadují naopak vyšší sociální dávky (méně lepší sociální služby) jako kompenzaci případných problémů v zaměstnání plynoucích z konfliktu dvojí role žen či jako alternativu k obtížně zvládané výdělečné činnosti. Ženy z neúplných a z úplných rodin středního věku nemají shodné názory na faktory podporující harmonizaci rodiny a zaměstnání (na vybrané zdroje podpory v rámci rodiny a v zaměstnání, viz tabulka č. 4). Zatímco pořadí faktorů z hlediska jejich významu se v zásadě shoduje, důraz na jednotlivé položky se liší. Sezdaní rodiče nacházejí hlavní podporu u partnera, zatímco preference osamělých matek jsou rovnoměrně rozloženy mezi různé zdroje - finance na placenou pomoc, pracovní podmínky a též angažovanost partnera a dalších blízkých

Tabulka č. 4: Hodnocení možností, které mohou rodičům ulehčit harmonizaci rodiny a zaměstnání, z pohledu žen* (v %)

	úplná rodina		neúplná rodina	
	1. pořadí	2. pořadí	1. pořadí	2. pořadí
porozumění a spolupráce partnera	47,3	12,8	17,6	11,8
dostatečný příjem, který by umožňoval zaplatit si pomoc v domácnosti	11,2	14,7	18,3	17,5
pružná/nepřavidelná pracovní doba dle potřeb rodiče	12,8	14,3	17,8	13,6
porozumění ze strany zaměstnavatele	10,1	22,5	18,5	22,2
porozumění a výpomoc rodičů/blízkých příbuzných	4,7	14,3	14,2	18,5
možnost vykonávat práci/část práce doma	7,4	12,4	8,3	10,6
možnost pracovat na částečný úvazek	6,6	8,9	5,3	5,9
N	258		493	

* rozdíly mezi muži a ženami byly statisticky nevýznamné, muži se nepatrně více přiklání k pomoci v rámci rodiny, ženy poněkud více zdůrazňovaly flexibilní pracovní režimy

Zdroj: RZV, sonda neúplných rodin a rodin středního věku. Respondenti měli vybrat 2 nejdůležitější faktory

osob. Oběma skupinami je zdůrazňován význam přístupu zaměstnavatele, což nejspíše odráží mj. absenci většího porozumění z jejich strany.

Shrnutí a diskuse

V článku byla analyzována data dvou empirických šetření zobrazující na vybraných údajích ekonomickou aktivitu matek z úplných a neúplných rodin na pozadí jejich demografických charakteristik a životních podmínek. Provedená analýza ukázala, že navzdory rozdílným rodinným charakteristikám a životním podmínkám osamělých matek, zejména nižší životní úrovni a vyšší míře nezaměstnanosti, se jejich chování na trhu práce a v zaměstnání z hlediska harmonizace rodiny a zaměstnání zásadně neliší od matek žijících s partnerem, alespoň ne v těch ukazatelích, které zde byly zjišťovány. Některé očekávané rozdíly v možnostech harmonizace rodiny a zaměstnání podle formy soužití se nepotvrdily jako významné, např. v pracovních úvazcích, délce pracovní doby nebo flexibilních formách organizace práce, a tím také ve výdělích. Velkou roli v tom hraje omezená možnost individuálních voleb v poměrně rigidním institucionálním prostředí (nabídce flexibilních forem práce, principech odměňování, dostupnosti zařízení denní péče o děti). Současně jisté zjištěné rozdíly byly determinovány spíše individuálními charakteristikami než rodinnou situací. Především vzdělání natolik ovlivňuje šance na (žádoucí) zaměstnání a jeho typ, že v obou sledovaných skupinách žen významně diferencuje jejich chování, čímž snižuje diferenciací efekt odlišného rodinného zázemí. Naopak je korelováno s rodinným stavem a zejména odlišuje svobodné matky od ostatních osamělých. Zjištění použitých dvou šetření potvrzují také to, že v některých aspektech je úspěšnost harmonizace rodiny a zaměstnání více podmíněna genderovými rozdíly¹⁶ než rodinnou situací žen. Nevelké rozdíly v ekonomické aktivitě nevdaných a vdaných žen (a nikoliv výjimečná vyšší participace osamělých žen na trhu práce) jsou často výsledkem ne zcela svobodné volby strategií zvládnutí rodiny a zaměstnání, a to zejména u osamělých matek, jak ukazuje rozdíl mezi jejich preferencemi a skutečným chováním. Je pak otázkou, zda rozdíly v životní úrovni, byť menší oproti očekávání, jsou spíše výsledkem málo účinných strategií osamělých rodičů, nebo málo efektivní vnější pomoci. Podle zde předložených výsledků se lze spíše přiklonit k názoru, že sociální systém jim skýtá malou podporu v materiální oblasti, že je „nutí“ k výdělečné činnosti za jakýchkoliv podmínek, tj. až někdy na úkor kvality vlastního života a vlastně i výchovy dětí¹⁷. To úplně nekoresponduje s poznatkem o zanedbatelné úloze sociálních příjmů v rozpočtech neúplných rodin oproti úpl-

ným (Trbola, Sirovátka, 2006; Höhne, 2008) a o reálné délce využívání rodičovské dovolené a pobírání rodičovského příspěvku (zde se odlišně chovají matky z úplných rodin a svobodné matky). Také kritika demotivačního působení sociálních dávek ve vztahu k zaměstnanosti (např. Večerník, 2006) nevylučuje osamělé rodiče, dokonce se uvažuje o formální osamělosti se záměrem získat nárok na dávky (zejména matkami s nízkými příjmy, srv. Katrňák, 2006; Soukupová, Sunega, 2006; Höhne, 2008). Současně ovšem analýzy příjmů dokazují nižší efektivitu sociálních transferů u neúplných rodin oproti úplným (Trbola, Sirovátka, 2006; Hora, Kofroň, Sirovátka, 2008: 13).

V úvodu byly zmíněny dvě hlavní oblasti (potenciálního) nesouladu mezi aspiracemi a reálným jednáním z pohledu harmonizace rodiny a zaměstnání. Pokud jde o životní plány, osamělé matky obtížněji naplňují mateřské aspirace v počtu dětí¹⁸, ale kolize s profesními plány má v obou skupinách matek obdobný, relativně omezený význam. Absence trvalejšího partnerského vztahu, udávaná z jejich strany jako hlavní důvod slevování z rodičovských plánů u osamělých žen, má subjektivní i objektivní příčiny (srv. Chaloupková, 2007) a mezi nimi může orientace na profesi hrát nějakou roli. Ani zmíněné malé rozdíly mezi sledovanými skupinami ve sféře profesního uplatnění nemusejí vypovídat o stejně vysoké naplněnosti profesních aspirací, protože nelze opominout jistou míru ekonomickými podmínkami „vnucené“ míry a formy zaměstnanosti u osamělých, zejména svobodných, matek. Větší prostor pro svobodnou volbu nicméně mají ženy žijící s partnerem.

Pokud jde o druhou oblast (potenciálního) nesouladu mezi rodinou a zaměstnáním, tj. zvládání rodinných a profesních rolí, tam mají větší význam institucionální podmínky, zejména v oblasti zaměstnání, trhu práce a služeb pro rodinu, a strukturální podmínky, jmenovitě genderové nerovnosti. Nedávají velký prostor pro variabilní strategie žen při sladování rodinného a pracovního života¹⁹, aby mohly zohlednit různé rodinné situace a podmínky. To zmenšuje celkově rozdíly v chování žen s různým rodinným zázemím. Nelze však přeceňovat vnější podmínky. To, že nebyly potvrzeny závažnější rozdíly mezi strategiemi matek z úplných a neúplných rodin, lze připsat na vrub heterogenity obou skupin žen, podmíněné z mnoha hledisek, zejména vzděláním, ale také osobní angažovaností jak v profesním životě, tak v řešení vlastních partnerských a rodinných vztahů²⁰. Nabízí se možnost interpretovat to též jako důkaz nedostatečné partnerské dělby práce v úplných rodinách, což snižuje jejich „relativní výhodu“. Odpověď na to, proč tomu tak je, můžeme hledat v oblasti kulturní (tradice genderové dělby práce), ekonomické (diferenciace profesí a nerovnost odměňování

nahrává větší orientaci mužů na zaměstnání), sociálně psychologické (častý zájem nejen mužů, ale i žen o komplementární dělbu práce v rodině) a samozřejmě i v celkových strukturálních podmínkách.

Jak institucionální bariéry větší variability strategií umožňujících naplnění životních ambicí v různých sférách života, tak pocity nedocení jejich zvláštní situace v systému sociální ochrany přispívají u osamělých matek k vyšší míře nejistoty a subjektivně horšímu hodnocení vlastních životních podmínek. Subjektivně vnímané handicap mohou pomoci překonávat zde neanalyzované formy sladování rodiny a zaměstnání, dané např. vztahy a vzájemnou podporou v širší rodině, v sociálních sítích apod. Odpovídající reálně aplikované strategie žen při hledání rovnováhy různých oblastí života byly sledovány v použitých šetřeních okrajově, a možná i proto zásadní diference nalezeny nebyly. Ani v relevantních postojích²¹ se různé skupiny matek nelišily, s výjimkou podstatné okolnosti - osamělými ženami výrazněji deklarované potřeby věnovat se vyrovnaným způsobem rodině i zaměstnání, zatímco ostatní matky si více dovolují „luxus“ preferovat rodinu (v hodnotových orientacích hraje rodina stejně významně přední roli u všech matek). Jeden z nejzásadnějších rozdílů mezi osamělými a s partnerem žijícími matkami menších dětí spočívá v míře svobody volby aplikovaných strategií, jak ukázal i větší nesoulad mezi preferencemi a skutečným chováním u žen bez partnera.

1 Článek vznikl jako součást řešení projektu Aktivní stárnutí, rodina a mezigenerační solidarita, č. 2D06004 programu Sociálně-ekonomický rozvoj české společnosti, financovaného MŠMT ČR, a projektu Rodina, zaměstnání a vzdělání, č. 1J 051/05-DP2 programu NPV-Moderní společnost a její proměny, financovaného MPSV ČR.

2 Termíny „harmonizace“ nebo „sladování“ jsou v tom smyslu, jak jsou zde použity, některými autory zpochybňovány jako hodnotící, jsou však zařité a většinou nejsou problematizovány. Zejména v pracích týmu Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR je důsledně používán pojem „kombinace“, který je chápán jako neutrální (Křížková, 2007: 61). Ani jeden pojem není ideální. Uznávám výhrady těch, kdo preferují pojem „kombinace“, sama proti němu mám výhradu, že je až příliš „mechanicky“ neutrální, neobsahuje ten aspekt problému, kterým je usilování o dosažení jistého vyrovnání mezi aspiracemi a povinnostmi individua v obou oblastech (rodině a zaměstnání) a hledání subjektivně přijatelných kompromisů. Že je používán termín, který vyjadřuje žádaný stav, jenž není (nebývá) plně dosažen, nepovažuji za vážnou chybu (není ani v odborné terminologii jediný).

3 Tzn. že sledované ženy z úplných rodin žijí pouze s partnerem a závislými dětmi, ženy z neúplných rodin (pro stručnost označované též jako osamělé matky) žijí bez partnera a odděleně od širší rodiny, pokud tyto souvislosti nejsou zvláštním předmětem konkrétního srovnání.

4 Nereprodukuje se u nich obvyklé genderové rozdíly prostřednictvím dělby rolí partnerů v domácnosti.

5 Pokud se rozhodnou mít děti, a takových je většina, obvykle si současně přejí i profesní seberealizaci nebo se prostě uplatnit ve sféře zaměstnání. Motivace může být různá, stejně jako vnímání konfliktů profesních i rodinných plánů (srv. např. Šťastná, 2007). Jiná věc je, že oproti minulosti dnes více

žen i mužů volí jako žádanou formu života celoživotní bezdětnost (srv. např. Možný, 2006: 260; Rabušic, 2006: 74-75), preference profese však u nich nebývá mezi hlavními důvody této volby, ač u vzdělanějších žen to bude nejspíš důvod důležitý (srv. Šalamounová, 2006: 61, 64).

6 Vzhledem k tomu, že v neúplných rodinách žijí v ČR s velkou převahou ženy (88 %), je metodicky vhodnější porovnávat individuální charakteristiky rodičů z rodin různého typu odděleně za každé pohlaví. Protože navíc v případě mužů by celkové absolutní četnosti porovnávaných souborů byly příliš odlišné a komplikovaly by srovnávání, situace osamělých a s partnerkou žijících mužů zde není sledována.

7 Jednalo se o sondy vybraných typů rodin podle fáze rodinného cyklu (zde je použita sonda mladých rodin s dětmi v předškolním věku, rodin ve střední fázi rodinného cyklu s dětmi v mladším školním věku a rodin neúplných s matkou v čele s dětmi uvedených věkových kategorií; sběr dat proběhl v roce 2006). Sběr dat byl proveden na základě kvótního výběru s použitím kombinace výběrových kritérií, vymezujících zhruba věkové kategorie rodičů a jejich dětí a další charakteristiky respondentů. Bližší informace lze získat v (Bartáková, Kulhavý, 2007; Šťastná, 2007; Kuchařová, 2007).

8 Na souvislost rodinného chování se vzděláním upozorňuje např. J. Rychtaříková a T. Katrňák (Rychtaříková, 2006; Katrňák, 2006).

9 Podle dat výzkumu RZV, konkrétně sond mezi ženami z neúplných rodin a mezi rodiči (sezdanými nebo nesezdanými) malých dětí (s alespoň jedním dítětem ve věku 3-7 let).

10 Pouze 59 % z žen, které byly aktuálně na MD nebo RD, uvedlo možnost návratu do stejného zaměstnání. Současně jen tři čtvrtiny z těchto žen měly o návrat zájem. Naopak z těch, které neměly možnost návratu do původního zaměstnání, zájem o něj projevovalo 28 %.

11 Vyjádřilo se tak přesně 50 % osamělých matek, které do zaměstnání nastoupily, s nevýznamnými rozdíly podle rodinného stavu.

12 Především práce je základním zdrojem příjmu pro 47 % osamělých matek a pro 31 % žen z úplných rodin (s dětmi ve školním věku), současně práci jako nástroj uplatnění schopností deklaruje 13 %, resp. 23 % žen. Závislost na sociálních příjmech se potvrdila v otázce zaměřené na odhadované dopady případné ztráty sociálních dávek – u osamělých žen by byly podstatně tvrdší než v ostatních rodinách.

13 To plně koresponduje s poznatky z GGS: Bez ohledu na počet podřízených zastává nějakou vedoucí funkci 15 % osamělých matek a 18 % vdaných žen, ale 30 % ženatých mužů.

14 Data GGS měří vybrané, subjektivně posuzované charakteristiky obou sfér z odpovědí na otázku, jak často docházelo v uplynulých 3 měsících k různým formám jejich střetu. Respondenti udávali frekvenci těchto událostí: a) Přišel/la jsem domů z práce příliš unavený/á na to, abych ještě dělal/a domácí práce, které je potřeba udělat; b) Bylo pro mě obtížné plnit rodinné povinnosti z důvodu množství času, který jsem trávil/a v práci; c) Kvůli domácím pracím, které jsem dělal/a, jsem přišel/la do práce příliš unavený/á na to, abych mohl/a dobře pracovat; d) Bylo těžké se soustředit na práci kvůli rodinným povinnostem. Čím častější byl výskyt jevu, tím nižší byl kód odpovědi (v rozmezí 1-4).

15 Reforma veřejných financí z tohoto roku dokonce ještě omezila některá zvýhodnění osamělých rodičů.

16 Např. v životním cyklu, vzdělanosti, profesní struktuře, odměňování či postavení na trhu práce.

17 Viz např. uvedené rozdíly ve struktuře využívání týdenního časového fondu (jakkoliv údaje tohoto typu nebývají zcela spolehlivé).

18 Podle RZV 23 % osamělých matek okolo 40 let věku má méně dětí, než si přály, ale další neplánuje (63 % žen svá přání naplnilo), mezi ženami žijícími s partnerem rezignuje na své nenaplněné mateřské plány 15 % žen tohoto věku (75 % je naplnilo). V případě svobodných matek však bývá mateřství, zejména první porod, častěji neplánované (Chaloupková, 2007).

19 Ať se jedná o dostupnost zařízení denní péče o děti, rigiditu forem organizace práce (malá flexibilita pra-

covní doby) a stereotypnost v přístupu zaměstnavatelů k zaměstnávání matek s dětmi či jiné podmínky.

20 Vztahy a vzájemná pomoc ze strany širší rodiny a otce dětí zde nebyly podrobněji zmíněny, oba uvedené výzkumy se však jimi zabývají, publikovány ale byly takové výsledky jen z výzkumu RZV (viz Bartáková, Kulhavý, 2007; Šťastná, 2007; Kuchařová, 2007).

21 Srovnávány byly matky s nejmladšími dětmi do 12 let věku, postoje matek starších dětí se od obou sledovaných skupin matek odlišují.

Literatura:

- Bartáková, H. Postavení žen na trhu práce v České republice a v dalších zemích Evropské unie. In Sirovátka, T. (ed.). *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. Brno: František Šalé – ALBERT, 2006, s. 203-232. ISBN 80-7326-104-9
- Bartáková, H. - Kulhavý, V. *Rodina a zaměstnání II. Mladé rodiny: Deskriptivní fáze analýzy*. Praha: VÚPSV, 2007. ISBN 978-80-87007-62-4
- Beck, U. *Riziková společnost. Na cestě k jiné modernitě*. Praha: SLON, 2004. ISBN: 80-86429-32-6
- Beck, U. - Beck-Gernsheim, E. *The normal chaos of love*. Cambridge: Polity Press, 1995.
- Crompton, R. - Lyonette, C. Work-Life 'Balance' in Europe. *Acta Sociologica*, 2006, vol. 49, no. 4, s. 379-393. [citováno 2008-5-5] Dostupné z: <http://asj.sagepub.com/cgi/content/abstract/49/4/379>
- Čermáková, M. et al. *Podmínky harmonizace práce a rodiny v ČR*. Praha: SoÚ AV ČR, 2002. ISBN 80-7330-026-5
- Červinková, A. et al. *Cesty labyrintem. Propojování a oddělování soukromého a pracovního života*. Praha: SoÚ AV ČR, 2007.
- Dudová, R. Old Obligations in the Modern World: The Father as Provider before and after Divorce. *Czech Sociological Review*, 2006, vol. 42, no. 3, s. 573-590.
- Engelhart, H. - Kögel, T. - Prskawetz, A. *Fertility and female employment reconsidered: A macro-level time series analysis*. Rostock: MPIDR, 2001.
- Esping-Andersen, G. et al. *Why We Need a New Welfare State*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Faktická manželství v letech Sčítání lidu, domů a bytů 2001*. Praha: ČSÚ, 2004.
- Formování a rozpad domácností z výsledků výběrových šetření pracovních sil 2002-2005*. Praha: ČSÚ, 2006.
- Haberlová, V. *Sociodemografická analýza neúplných rodin s nezletilými dětmi v České republice*. Praha: NCSS, 2005.
- Haberlová, V. - Kyzlinková, R. *Rodina, zaměstnání a vzdělání VII. Sonda Rodinné potřeby zaměstnanců*. Praha: VÚPSV, 2007 (v tisku).
- Hakim, C. *Work-lifestyle choices in the 21st century: Preference theory*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Hardarson, O. The flexibility of working time arrangements for women and men. EUROSTAT. *Statistics in focus* 96/2007.
- Hašková, H. et al. *Rovné příležitosti mužů a žen při sladování práce a rodiny?* Praha: SoÚ AV ČR, 2003.
- Hašková, H. (ed.) *Fenomén bezdětnosti v sociologické a demografické perspektivě*. Praha: SoÚ AV ČR, 2006.
- Höhne, S. 2008. *Podpora rodin s dětmi a vliv peněžních transferů na formu rodinného soužití*. Praha: VÚPSV, 2006.
- Höhne, S. Role dávek státní sociální podpory při redukci chudoby rodin s dětmi. *Forum sociální politiky*, 2008, vol. 2, no. 5.
- Hora, O. - Kofroň, P. - Sirovátka, T. *Příjmová chudoba a materiální deprivace v České republice s důrazem na situaci dětí podle výsledků šetření SILC*. Praha: VÚPSV, 2008.
- Chaloupková J. Diferenciace motivů svobodného mateřství: proč neprovdané matky nevstoupily před narozením svého prvního dítěte do manželství. *Data a výzkum*, 2007, vol. 1, no. 2., s. 127-140.
- Chromková Manea B. E. - Mrázová, M. - Rabušic, L. Teorie založené na lidských preferencích jako možný příspěvek k vysvětlení současného reprodukčního chování. In Sirovátka, T. (ed.). *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. Brno: František Šalé – ALBERT, 2006, s. 55-76.
- Kammerman S. B. *Welfare States, Family Policies, and Early Childhood Education, Care, and Family Support*. Consultation Meeting on Family Support Policy in Central and Eastern Europe, UNESCO, Rada Evropy, Budapest, 3.-5. září 2003, 2003.
- Kansas, O. - Rostgaard, T. Preferences or institutions? Work-family life opportunities in seven European countries. *Journal of European Social Policy*, 2007, vol. 17, no. 3, s. 240-256.
- Katrňák, T. (2006) Kdo jsou svobodné matky v české společnosti? In Kocourková, J. - Rabušic, L. (eds.) *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?* Praha: UK PŘF, 2006, s. 45-55.
- Křížková, A. (ed.) *Kombinace pracovního a rodinného života v ČR: politiky, čas, peníze a individuální, rodinné a firemní strategie*. Praha, Sociologický ústav AV ČR, 2005.
- Křížková, A. Nepříliš harmonická realita. Rodičovské kombinace práce a péče v mezích genderové struktury současné české společnosti. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 2007, vol. 8, no. 2, s. 60-67.
- Kuchařová, V. et al. *Zaměstnání a péče o malé děti z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů: Uplatnění nároků na rodičovskou dovolenou a na volno na péči o nemocného člena rodiny v praxi*. Praha: VÚPSV, 2006.
- Kuchařová, V. *Rodina a zaměstnání V. Neúplné rodiny: Deskriptivní fáze analýzy*. Praha: VÚPSV, 2007.
- Kuchařová, V. Stabilita manželství a životní podmínky neúplných rodin. In: Rychtaříková, J. - Kuchařová, V. (eds.) *Partnerství, rodina a mezigenerační vztahy v české společnosti*. Praha: VÚPSV a PŘF UK, 2007. ISBN: 978-80-87007-76-1
- Kuchařová, V. et al. *Rodina, zaměstnání a vzdělání. Souhrnná zpráva z empirických šetření*. Praha, VÚPSV. (připraveno pro publikování)
- Kulhavý, V. - Sirovátka, T. Nerovné pozice mužů a žen na trhu práce v České republice. In Sirovátka, T. (ed.). *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. Brno: František Šalé – ALBERT, 2006, s. 233-258.
- Lewis, J. - Campbell, M. - Huerta, C. Patterns of paid and unpaid work in Western Europe: gender, commodification, preferences and the implications for policy. *Journal of European Social Policy*, 2008, vol. 18, no. 1, s. 21-37.
- Lhotská, V. - Petrová, I. *Ekonomická situace neúplných rodin*. Praha: VÚPSV, 1996.
- Liefbroer, A. C. - Corijn, M. Who, what, where and when? Specifying the impact of educational attainment and labor force participation on family formation. *Signs: European Journal of Population*, 1999, vol. 15, s. 45-75.
- Maříková, H. (ed.) *Proměny současné české rodiny*. Praha: SLON, 2000.
- Možný, I. *Rodina a společnost*. Praha: SLON, 2006.
- Národní akční plán zaměstnanosti na léta 2004 - 2006*. 2005. Praha: MPSV. http://portal.mpsv.cz/sz/politika-zamest/narodni_akcni_plan/napz_2004_2006.pdf
- Organizace práce a uspořádání pracovní doby podle výsledků ad hoc modulu 2004 výběrového šetření pracovních sil*. Praha: ČSÚ, 2005.
- Rabušic, L. *Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě*. Praha: SLON, 2001.
- Rabušic, L. 2006. Bude česká plodnost i v budoucnu jedna z nejnižších v Evropě? In Kocourková, J. - Rabušic, L. (eds.) *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?* Praha: UK PŘF, 2006, s. 66-80.
- Rodiny se závislými dětmi*. ČSÚ, 2004. <http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/p/4124-04>).
- Rychtaříková, J. Být svobodnou matkou v České republice. In Kocourková, J. - Rabušic, L. (eds.) *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?* Praha: UK PŘF, 2006, s. 20-44.
- Sirovátka, T. Rodina a reprodukce versus zaměstnání a role sociální politiky. In Sirovátka, T. (ed.). *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. Brno: František Šalé – ALBERT, 2006. ISBN 80-7326-104-9. s. 77-112.
- Soukupová E. - Sunega, P. Manželství nebo nesezdané soužití: Analýza finanční výhodnosti různých forem soužití. In Hamplová D. (ed.). *Nemanželská plodnost: její rizika a sociální podmínky*. Praha: Sociologický ústav AV ČR: 2006.
- Šalamounová, P. 2006. Hodnota dítěte a natalitní plány v české společnosti. In Kocourková, J. - Rabušic, L. (eds.) *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?* Praha: UK PŘF, 2006, s. 56-65.
- Šťastná, A. *Rodina a zaměstnání III. Rodiny se školními dětmi: Deskriptivní fáze analýzy*. Praha: VÚPSV, 2007.
- Šťastná, A. Druhé dítě v rodině – preference a hodnotové orientace českých žen. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2007, vol. 43, No. 4: 281-303.
- The social situation in the European Union*. 2005. EUROSTAT. 192 s.
- Trbola, R. - Sirovátka, T. *Efektivnost sociálních transferů při eliminaci chudoby v České republice*. Praha: VÚPSV, 2006
- Valentová, M. - Šmídová, I. - Katrňák, T. Genderová segregace trhu práce v kontextu segregace vzdělanosti: mezinárodní srovnání. *Signs: Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 2007, vol. 8, no. 2, s. 43-52.
- Večerník, J. Sociální politika v České republice: minulost a budoucnost reforem. In T. Sirovátka (ed.). *Sociální vyloučení a sociální politika*. Brno-Praha: MU-VÚPSV, 2006.
- Vohlídalová, M. Vztah pracovního a soukromého života v perspektivě mezinárodního srovnání. *Signs: Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 2007, vol. 8, no. 2, s. 52-59.
- Working conditions in the European Union: The gender perspective*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2007.
- Zpráva o plnění národního lisabonského programu 2005 - 2008 (národního programu reforem České republiky)*. Brussels: European Commission, 2006. http://ec.europa.eu/growthandjobs/key/nrp2006_en.htm
- Život žen a mužů z pohledu SLDB 2001*. Praha: ČSÚ, 2004, <http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/p/1110-04>.

Datové soubory:

GGs: „Rodina, partnerství a demografické stárnutí: Generace a gender“, Generations and Gender Survey. Mezinárodní longituninální výzkum v rámci programu PAU-UNECE. <http://www.unece.org/ead/pau/ggp/>. Sběr dat proběhl v roce 2005 na souboru 10006 osob ve věku 18-79 let.

RZV: „Rodina, zaměstnání a vzdělání“, projekt Národního programu výzkumu TP-5 DP 2. Empirické sondy (6) vybraných typů rodin v různých fázích rodinného cyklu byly realizovány v únoru až dubnu 2006 na souborech po 500 respondentech.

Autorka se tematikou rodiny zabývá dlouhodobě, působí ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí.